

Prawo do odbudowy rękojmi niezbędnej do wykonywania zawodu lub sprawowania funkcji we władzach przedsiębiorstwa

---

The Right to Rebuild the Good Reputation for Practicing a Profession or Being a Member of the Decision-Making Body in a Company

Some professionals (such as lawyers) and members of the decision-making bodies in companies (such as banks or insurance companies) must be of good repute. If, under any circumstances, they lose their reputation, integrity and honesty, they are neither allowed to conduct their professional practice nor to be members of the decision-making bodies. The author asks whether the lost reputation may be rebuilt. The author analyzes this issue within the Polish law. According to the author, under some legal conditions, basing on the principle of human dignity, rebuilding of lost reputation is possible.

Mariusz Bogusz

*doktor habilitowany nauk prawnych
profesor Uniwersytetu Gdańskiego*

ORCID – 0000-0002-3173-079X

Słowa kluczowe:
rękojmia, dobra reputacja, prawo do odbudowy rękojmi

Keywords:
to be of good repute, reputation, integrity and honesty, the right to rebuild the reputation

<https://doi.org/10.36128/priw.vi36.280>

1. Uwagi wprowadzające – funkcja przesłanki „dawania rękojmi” prawidłowej realizacji obowiązków

Wymóg „dawania rękojmi” prawidłowej realizacji obowiązków stanowi jedną z ustawowych przesłanek niezbędnych do wykonywania zawodów zaufania publicznego oraz sprawowania określonych funkcji we władzach przedsiębiorstw, których działalność charakteryzuje się znaczną doniosłością społeczną. Gdy chodzi o zawody, to przesłanka ta została sformułowana m.in. w odniesieniu do możliwości wykonywania zawodu adwokata¹, radcy

---

1 Art. 65 pkt 1 ustawy z dnia 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 1651 ze zmian.).

prawnego², notariusza³, biegłego rewidenta⁴, rzecznika patentowego⁵, doradcy podatkowego⁶, farmaceuty⁷ i fizjoterapeuty⁸, gdy chodzi zaś o funkcje we władzach przedsiębiorstw, to obowiązuje ona m.in. w odniesieniu do członków zarządu spółdzielczej kasy oszczędnościowo-kredytowej i członków zarządu Krajowej Spółdzielczej Kasy Oszczędnościowo-Kredytowej⁹, członków zarządu i członków rady nadzorczej towarzystwa emerytalnego¹⁰, członków zarządu (rady administrującej) i członków rady nadzorczej zakładu ubezpieczeń lub zakładu reasekuracji¹¹, członków zarządu i członków rady nadzorczej banku¹², osób zarządzających instytucją płatniczą¹³, osób kierujących

-
- 2 Art. 24 ust. 1 pkt 5 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 75 ze zmian.).
  - 3 Art. 11 pkt 2 ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 1192 ze zmian.).
  - 4 Art. 4 ust. 2 pkt 2 ustawy z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 1415).
  - 5 Art. 19 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 11 kwietnia 2001 r. o rzecznikach patentowych (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 944).
  - 6 Art. 6 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 5 lipca 1996 r. o doradztwie podatkowym (tekst jedn. dz. U. z 2020 r., poz. 130 ze zmian.).
  - 7 Art. 4 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 19 kwietnia 1991 r. o izbach aptekarskich (tekst jedn. Dz. U. z 2019 r., poz. 1419 ze zmian.).
  - 8 Art. 13 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 25 września 2015 r. o zawodzie fizjoterapeuty (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 553).
  - 9 Art. 18 ust. 4 oraz art. 51 ust. 1a ustawy z dnia 5 listopada 2009 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 1643 ze zmian.).
  - 10 Art. 41 ust. 1 pkt 5 oraz art. 44 ust. 1 ustawy z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 105 ze zmian.).
  - 11 Art. 48 ust. 1 pkt 4 oraz art. 48 ust. 2 ustawy z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (tekst jedn. Dz. U. 2021 r., poz. 1130 ze zmian.).
  - 12 Art. 22aa ust. 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 1896 ze zmian.).
  - 13 Art. 61 ust. 1 pkt 9 oraz art. 64 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 19 sierpnia 2011 r. o usługach płatniczych (tekst jedn. dz. U. z 2020 r., poz. 794 ze zmian.).

działalnością towarzystwa funduszy inwestycyjnych¹⁴, członków zarządu jednostki zarządzającej systemem ochrony¹⁵.

Ocena przesłanki rękojmowej (bo również tej treści określenie będzie stosowane w dalszych rozważaniach) jest dokonywana przez organy samorządu zawodowego (co do zasady – w postępowaniu w sprawie o przyjęcie kandydata do danej korporacji zawodowej) lub organy administracji publicznej (co do zasady – w postępowaniu w sprawie o udzielenie zezwolenia na sprawowanie przez kandydata określonej funkcji we władzach przedsiębiorstwa)¹⁶.

Rozstrzygnięcia organów samorządu zawodowego i organów administracji publicznej podjęte m.in. w oparciu o przesłankę rękojmową podlegają następnie – w przypadku ich zaskarżenia – kontroli sądu administracyjnego pod względem zgodności z prawem. Kontrola sądowa obejmuje zarówno ocenę zgodności z prawem procesu wykładni przesłanki rękojmowej, jak i jej zastosowania w konkretnym stanie faktycznym. Ostatecznie zatem to sądy administracyjne przesądzają o sposobie rozumienia przesłanki rękojmowej – przez to, że w sposób wiążący kwalifikują jako zgodny lub niezgodny z prawem przebieg i wynik procesu wykładni tej przesłanki oraz jej stosowania przez organy samorządu zawodowego oraz organy administracji publicznej.

Wagę rozstrzygnięć organów samorządu zawodowego i organów administracji publicznej podejmowanych na tle przesłanki rękojmowej trudno przecenić, ponieważ są one równoznaczne z dopuszczeniem lub wyłączeniem możliwości wykonywania przez daną osobę zawodu lub sprawowania określonej funkcji we władzach przedsiębiorstwa. Należy dodać, że spełnienie przesłanki rękojmowej stanowi – w omawianych przypadkach – warunek *sine qua non* wykonywania zawodu lub sprawowania funkcji – niespełnienie tego warunku uniemożliwia wykonywanie zawodu lub sprawowanie funkcji (choćby nawet pozostałe ustawowe przesłanki determinujące możliwość wykonywania zawodu lub sprawowania funkcji były spełnione).

14 Art. 54h ust. 2 pkt 2 ustawy z dnia 27 maja 2004 r. o funduszach inwestycyjnych i zarządzaniu alternatywnymi funduszami inwestycyjnymi (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 605 ze zmian.).

15 Art. 22f ust. 2a ustawy z dnia 7 grudnia 2000 r. o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 102).

16 Oceny wymaganej przez prawo przesłanki rękojmowej dokonują również organy przedsiębiorstw decydujące o obsadzie personalnej stanowisk we władzach tych przedsiębiorstwach. Kwestia tej oceny pozostaje jednak poza polem niniejszych rozważań; istotne problemy ujawniają się bowiem na tle sposobu rozumienia tej przesłanki przez organy administracji publicznej udzielające stosownych zezwoleń, a nie przez gremia decyzyjne przedsiębiorstw.

2. Przesłanka „dawania rękojmi” prawidłowej realizacji obowiązków jako klauzula generalna

Przepisy prawa powszechnie obowiązującego nie nadają terminowi „rękojmia” [prawidłowego/należytego wykonywania obowiązków] konwencjonalnego znaczenia normatywnego (brak definicji legalnych). Nawet w tych nielicznych przypadkach, w których omawiane określenie jest w przepisach częściowo doprecyzowane¹⁷, treść regulacji prawnej obejmuje jedynie

-
- 17 Do tego rodzaju przepisów należy zaliczyć: art. 51 ust. 1a wyżej powołanej ustawy o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych („członkowie zarządu kasy powinni mieć wiedzę, umiejętności i doświadczenie, odpowiednie do pełnionych przez nich funkcji i powierzonych im obowiązków, oraz dawać rękojmię należytego wykonywania tych obowiązków. Rękojmia, o której mowa w zdaniu poprzedzającym, odnosi się w szczególności do reputacji, uczciwości i rzetelności danej osoby oraz zdolności do prowadzenia spraw kasy w sposób ostrożny i stabilny /.../”); art. 22aa ust. 1 wyżej powołanej ustawy – Prawo bankowe („członkowie zarządu i rady nadzorczej banku powinni mieć wiedzę, umiejętności i doświadczenie, odpowiednie do pełnionych przez nich funkcji i powierzonych im obowiązków, oraz dawać rękojmię należytego wykonywania tych obowiązków. Rękojmia, o której mowa w zdaniu poprzedzającym, odnosi się w szczególności do reputacji, uczciwości i rzetelności danej osoby oraz zdolności do prowadzenia spraw banku w sposób ostrożny i stabilny”); art. 61 ust. 1 pkt 9 wyżej powołanej ustawy o usługach płatniczych („dokumenty i informacje pozwalające na ocenę, czy /.../osoby, o których mowa w pkt 8 [chodzi m. in. o osoby zarządzające – M.B.], dają rękojmię ostrożnego i stabilnego zarządzania instytucją płatniczą, w szczególności: (a) dokumenty pozwalające na ocenę, czy osoby zarządzające posiadają wykształcenie i doświadczenie zawodowe niezbędne do zarządzania działalnością w zakresie świadczenia usług płatniczych, (b) informacje dotyczące skazania za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, postępowań warunkowo umorzonych oraz zakończonych ukaraniem postępowań dyscyplinarnych, jak również innych zakończonych postępowań administracyjnych i cywilnych, dotyczących wnioskodawcy lub osób, o których mowa w pkt 8, (c) informacje o toczących się postępowaniach karnych w sprawach o przestępstwo umyślne, z wyłączeniem przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego, postępowaniach w sprawie o przestępstwo skarbowe, jak również o toczących się postępowaniach administracyjnych, dyscyplinarnych i cywilnych - prowadzonych przeciwko osobom, o których mowa w pkt 8, lub związanych z działalnością tych osób albo wnioskodawcy”); art. 22f ust. 2a wyżej powołanej ustawy o funkcjonowaniu banków spółdzielczych /.../ („członkowie zarządu jednostki zarządzającej powinni

przykładowe („w szczególności”) wyliczenie kryteriów, które należy brać pod uwagę przy rekonstruowaniu elementów treściowych składających się na „rękojmię”.

Próby pełniejszego zdefiniowania „rękojmi” są natomiast podejmowane w aktach normatywnych o mocy wewnętrznie obowiązującej¹⁸ bądź też w dokumentach o charakterze *soft law*¹⁹; są to jednak akty i dokumenty „sektorowe” (ograniczone do obszaru finansów).

Trudność w ustaleniu precyzyjnego znaczenia sformułowania „dawanie rękojmi” [prawidłowego/należytego wykonywania obowiązków] wynika z faktu, że sformułowanie to jest klauzulą generalną, tj. zwrotem (świadomie przez ustawodawcę) niedookreślonym, ustalenie treści, którego wymaga uwzględnienia pozaprawnego systemu normatywnego²⁰. Klauzulą generalną

---

mieć wiedzę, umiejętności i doświadczenie odpowiednie do pełnionych przez nich funkcji i powierzonych im obowiązków oraz dawać rękojmię należytego wykonywania tych obowiązków. Rękojmia, o której mowa w zdaniu poprzedzającym, odnosi się w szczególności do reputacji, uczciwości i rzetelności danej osoby oraz zdolności do prowadzenia spraw jednostki zarządzającej w sposób ostrożny i stabilny”).

- 18 Zob. uchwała nr 254/2008 Komisji Nadzoru Finansowego z dnia 4 sierpnia 2008 r. w sprawie wytycznych i okoliczności istotnych dla oceny rękojmi kandydatów na członków organów podmiotów nadzorowanych („Dziennik Urzędowy Komisji Nadzoru Finansowego” 2008 Nr 6, poz. 23).
- 19 Zob. Rozdział 8. *Reputation, honesty and integrity*, punkty 73-78 dokumentu pod tytułem *Guidelines on the assessment of the suitability of members of the management body and key function holders* z dnia 21 marca 2018 r. (ESMA71-99-598 EBA/GL/2017/12), opracowanego przez *European Securities and Markets Authority (ESMA)* i *European Banking Authority (EBA)*. <https://www.esma.europa.eu/document/joint-esma-and-eba-guidelines-assessment-suitability-members-management-body-and-key-0>, jak również punkt 3.2.1.2. dokumentu pod tytułem *Metodyka oceny odpowiedniości członków organów podmiotów nadzorowanych przez Komisję Nadzoru Finansowego wraz z aktualizacją z dnia 1 lutego 2021 r.*, Komisja Nadzoru Finansowego, Warszawa 2020. https://www.knf.gov.pl/dla_rynku/metodyka_oceny_odpowiedniosci_czlonkow_organow_podmiotow_nadzorowanych/metodyka.
- 20 Sławomir Lewandowski, Andrzej Malinowski i Jacek Petzel definiują klauzulę generalną jako „zamieszczony w przepisie prawnym nieostry zwrot językowy, odwołujący się do pozaprawnego systemu normatywnego /.../” – zob. Sławomir Lewandowski, Andrzej Malinowski, Jacek Petzel, *Logika dla prawników. Słownik encyklopedyczny*, red. Andrzeja Malinowskiego (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis,

jest zresztą także inny, bliski „rękojmi” pod względem znaczeniowym i niezrządkiem występujący z nią „w parze” (jako przesłanka wykonywania zawodu lub sprawowania funkcji) zwrot „nieskazitelnego charakteru”²¹.

Klauzule generalne są konstrukcjami prawnymi, których obecność w systemie prawa należy uznać za ugruntowaną. Mimo wad polegających na zagrożeniu dla pewności prawa²² oraz istnieniu ryzyka arbitralności rozstrzygnięć²³ (minimalizowanym przez sądową kontrolę tychże rozstrzygnięć), posiadają one także zalety wyrażające się w zwiększeniu elastyczności prawa, umożliwieniu indywidualizacji stosowania prawa oraz realizacji określonych

2004), 110. Z kolei Włodzimierz Gromski wskazuje, że klauzule generalne to „/.../ będące częścią przepisu prawnego zwroty językowe (a) celowo nieostre lub niedookreślone /.../; (b) o charakterze oceniającym, a więc wymagające od podmiotów stosujących prawo określonych wartościowań; (c) odsyłające jednocześnie do kryteriów pozaprawnych /.../, mających stanowić podstawę tychże wartościowań; (d) stwarzające luz decyzyjny dla organu stosującego prawo – luz wprowadzony w sposób celowy i zamierzony przez prawodawcę” – Włodzimierz Gromski, [w:] Andrzej Bator, Włodzimierz Gromski, Artur Kozak, Stanisław Kaźmierczyk, Zbigniew Pulka, *Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2006), 178.

- 21 Na temat przesłanki posiadania „nieskazitelnego charakteru” zob. m. in.: Joanna Bodio, „»Nieskazitelnosc charakteru« jako kwalifikacja zawodowa sędziego (wpływająca na jego wizerunek)” *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury*, z. 4 (2013); Mariusz Korcył, „Uprzednie skazanie za przestępstwo a możliwość wpisu na listę radców prawnych z uwagi na nieskazitelnosc charakteru – glosa do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z 17.11.2017 r., II GSK 447/16” *Glosa*, nr 2 (2019); Michał Laskowski, „Ustawowe pojęcie »nieskazitelnosci charakteru«” *Prokuratura i Prawo*, nr 6 (2008); Grzegorz Ławnikowicz, Sławomir Pilipiec, „Nieskazitelnosc charakteru i nieposzlakowana opinia w prawie prawniczych samorządów zawodowych” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Sectio G, Vol. LXIII.2 (2016); Barbara Wagner, „Nieskazitelnosc charakteru sędziego” *Przeгляд Sądowy*, nr 11-12 (2019).
- 22 Gromski, [w:] Bator, Gromski, Kozak, Kaźmierczyk, Pulka, *Wprowadzenie do nauk prawnych*, 178.
- 23 Zygmunt Ziemiński, [w:] Sławomira Wronkowska, Zygmunt Ziemiński, *Zarys teorii prawa* (Poznań: Przedsiębiorstwo Wydawnicze Ars boni et aequi, 2001), 225-226.

wartości, jak również w zapobieganiu zbyt szybkiej dezaktualizacji prawa²⁴. Posługiwanie się przez ustawodawcę klauzulami generalnymi jest także – w pewnym zakresie – „wymuszane” przez obiektywną niemożność określenia szczegółowych i wyczerpujących dyrektyw, niezbędnych do dokonywania wielopłaszczyznowych ocen określonych stanów faktycznych²⁵ (wskutek czego owe szczegółowe dyrektywy są zastępowane dyrektywami charakteryzującymi się wyższym poziomem ogólności i odesłaniami pozasystemowymi). Dostrzeganim przez Sławomirę Wronkowską skutkiem posługiwania się w prawodawstwie klauzulami generalnymi i odesłaniami do norm pozaprawnych jest także to, że „(...) organy stosujące prawo, eksperci, doktryna prawnicza stają się w coraz większym stopniu partnerami prawodawcy w wyznaczaniu treści wiążących prawnie norm postępowania”²⁶.

3. Uniwersalne elementy treściowe przesłanki „dawania rękojmi” prawidłowej realizacji obowiązków

Mimo zróżnicowania kontekstów normatywnych, w których jest formułowana przesłanka rękojmiowa, możliwe jest – jak się wydaje – wyróżnienie następujących „uniwersalnych” elementów, składających się na konstrukcję przesłanki „dawania rękojmi” [prawidłowego/należytego wykonywania obowiązków]²⁷.

24 Ibidem, s. 178; Lewandowski, Malinowski, Petzel, *Logika dla prawników*, 110.

25 Ziemiński, [w:] Wronkowska, Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, 225.

26 Wronkowska, [w:] Wronkowska, Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, 124.

27 W kwestii generalnego rozumienia rękojmi i jej komponentów zob. m. in. następujące, reprezentatywne wyroki sądów administracyjnych: wyrok NSA z dnia 5 kwietnia 2001 r., II SA 725/00, LEX nr 53476; wyrok NSA z dnia 8 czerwca 2011 r., II GSK 610/10, LEX nr 1083315; wyrok NSA z dnia 2 września 2015 r., II GSK 1840/14, LEX nr 1816437; wyrok WSA w Warszawie z dnia 30 maja 2011 r., VI SA/Wa 444/11, LEX nr 1155708; wyrok WSA w Warszawie z dnia 24 maja 2016 r., VI SA/Wa 2791/15, LEX nr 2090222. Gdy chodzi o wypowiedzi doktryny, to pojęcie rękojmi w różnych kontekstach normatywnych omawiają m. in.: Wojciech Studziński, „Rękojmia należytego wykonywania zawodu adwokata w świetle orzecznictwa sądów administracyjnych i zmian ustawodawczych” *Palestra*, nr 5-6 (2010); Przemysław Kaczmarek, „O rękojmi prawidłowego wykonywania zawodu adwokata oraz radcy prawnego” *Przegląd Prawa Publicznego*, nr 1 (2015); Dorota Leśniak, [w:] *Ustawa o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej. Komentarz*, red. Magdalena Szczepańska, Paweł Wajda (Wolters Kluwer 2017), tezy 7-21 do art. 48; Robert Stefanicki, „Desygnaty rękojmi należytego sprawowania funkcji zarządczych w instytucjach finansowych

1) Ocena rękojmi jest dokonywana przede wszystkim na dwóch płaszczyznach: postawy etyczno-moralnej kandydata (m.in. kwalifikacje moralne, przyzwoitość, uczciwość) oraz jego cech osobowościowych (m.in. odpowiedzialność, rzetelność, racjonalność, trzeźwość osądu, brak podatności na negatywne wpływy). Trzecia płaszczyzna, na której tle jest rozpatrywana przesłanka rękojmiowa, tj. płaszczyzna kwalifikacji profesjonalnych (zawodowych) kandydata, sytuuje się na pograniczu omawianej przesłanki rękojmiowej oraz – przybierającej zwykle w prawie odrębną postać w stosunku do przesłanki rękojmiowej²⁸ – przesłanki wykazania się przez kandydata odpowiednią wiedzą (udokumentowanym wykształceniem) i umiejętnościami. W konsekwencji kwestia kwalifikacji profesjonalnych (zawodowych) kandydata – co do zasady – rzutuje na rękojmię o tyle, o ile pozostaje w związku z postawą etyczno-moralną kandydata (czy jakieś fakty z życia zawodowego/błędy zawodowe nie dyskwalifikują kandydata moralnie, czy nie świadczą o tym, że nie ma on kwalifikacji moralnych do wykonywania zawodu lub sprawowania funkcji) lub pozostaje w związku z jego cechami osobowościowymi (czy jakieś fakty z życia zawodowego/błędy zawodowe kandydata nie świadczą o tym, że nie ma on charakterologiczno-osobowościowych predyspozycji do wykonywania danego zawodu lub sprawowania funkcji). Tego rodzaju negatywne fakty lub błędy zawodowe mogą bowiem prowadzić do podważenia rękojmi. Natomiast ocena kwalifikacji zawodowych w kontekście przesłanki rękojmiowej nie obejmuje możliwości sprawdzania wiedzy zawodowej i umiejętności kandydata w trybie „egzaminowania” go z tej wiedzy i umiejętności²⁹.

2) Ocena rękojmi jest oparta na faktach ze wszystkich sfer życia kandydata (życia zawodowego, ale i prywatnego)³⁰.

---

w świetle orzecznictwa sądowoadministracyjnego” *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego*, z. 6 (2018) oraz Anna Trela, „Rękojmia prawidłowego wykonywania działalności koncesjonowanej – zarys problematyki” *Studia Prawa Publicznego*, nr 4 (2013) (ostatni z wymienionych tekstów ma – z uwagi na zmianę stanu prawnego – znaczenie historyczne; mimo to zachowuje on jednak swój walor jako analiza teoretyczna konstrukcji prawnej rękojmi).

28 Odmienną, szerszą i odosobnioną regulację w tym zakresie zawiera przepis art. 61 ust. 1 pkt 9 wyżej powołanej ustawy o usługach płatniczych, zgodnie z treścią którego „rękojmia” obejmuje także „wykształcenie i doświadczenie zawodowe”.

29 Zob. wyrok NSA z dnia 20 listopada 2007 r., II GSK 224/07, LEX nr 463913.

30 Zob. wyrok NSA z dnia 8 czerwca 2011 r., II GSK 610/10, LEX nr 1083315; wyrok NSA z dnia 2 września 2015 r., II GSK 1840/14, LEX nr 1816437.

3) Ocena rękojmi obejmuje przeszłość kandydata, przy czym granice czasowe „sięgania w przeszłość” nie są limitowane (choć w zasadzie nie obejmują faktów sprzed początków życia zawodowego).

4) Ocena rękojmi obejmuje zachowanie kandydata w większych przedziałach czasowych, jednakże nawet pojedyncze zachowanie, zasługujące na ujemną ocenę, może prowadzić do przekreślenia rękojmi, jeśli „waga” tego zachowania jest znaczna³¹.

5) Ocena rękojmi następuje również przy uwzględnieniu czynów, co do których ściganie lub karalność są wyłączone albo co do których nastąpiło zatarcie skazania (czyny te podlegają wówczas ocenie jako fakty społeczne mające znaczenie dla charakterystyki kandydata)³².

6) Ocena rękojmi ma charakter prognozy – jest wnioskowaniem na temat zdolności kandydata do wykonywania zawodu lub sprawowania funkcji w przyszłości, przeprowadzanym w oparciu o fakty z przeszłości kandydata („wnioskowanie o przyszłości na podstawie przeszłości”)³³.

7) Domniemanie faktyczne przemawia za spełnianiem przez kandydata przesłanki rękojmowej; to fakty podważające to domniemanie i przekreślające rękojmię muszą być udowodnione.

4. Zarysowanie problemu dopuszczalności odbudowy rękojmi

Na tle przedstawionej konstrukcji przesłanki rękojmowej wyłania się – objęte tytułem niniejszego opracowania – zagadnienie dopuszczalności odbudowy rękojmi, utraconej przez kandydata z powodu i w wyniku jego, ocenionych negatywnie, zachowań.

Zarysowane zagadnienie wymaga rozważenia zwłaszcza wobec faktu, że przy ocenie przesłanki rękojmowej, o czym był mowa wyżej, nie istnieją w zasadzie granice czasowe w badaniu przeszłości kandydata, a uwzględnieniu – jako fakty społeczne rzutujące na rękojmię – podlegają również czyny, których ściganie jest niedopuszczalne z powodu przedawnienia, a nawet takie, co do których nastąpiło zatarcie skazania. Okoliczności te mogą prowadzić do wniosku, że „raz utracona rękojmia jest utracona «na zawsze»”, jak również że owa swoista „infamia” ma charakter dożywotni.

---

31 Zob. wyrok NSA z dnia 2 sierpnia 2016 r., II GSK 259/15.

32 Zob. wyroki NSA z dnia: 11 kwietnia 2018 r., II GSK 1791/16; 16 marca 2018 r., II GSK 1686/16; 11 marca 2014 r., II GSK 2052/12.

33 Na temat prognostycznego charakteru oceny rękojmi zob. m. in. wyrok NSA z dnia 8 lutego 2012 r., II GSK 1481/10, LEX nr 1244557; wyrok NSA z dnia 8 lutego 2012 r., II GSK 1544/10, LEX nr 1121143.

5. Problem dopuszczalności odbudowy rękojmi w literaturze przedmiotu

Przedstawione zagadnienie (dopuszczalności odbudowy rękojmi) nie było szerzej analizowane w literaturze przedmiotu, jednakże można w niej zetknąć się ze stosunkowo nielicznymi wypowiedziami pośrednio lub bezpośrednio wskazującymi na możliwość „odzyskania” cechy „nieskazitelności” charakteru. Wypowiedzi te mogą być również odnoszone odbudowy rękojmi, a to z uwagi na podobieństwo funkcji oraz konstrukcji prawnych przesłanki rękojmowej oraz przesłanki „nieskazitelności charakteru”.

Michał Laskowski rozważając kwestię, czy pozbawienie danej osoby nieskazitelności charakteru „/.../ ma charakter dożywotni, czy też po upływie jakiegoś czasu, jeśli tak to jakiego, będzie można uznać, że dana osoba odzyskała już cechę nieskazitelności”, zaleca w tym zakresie dużą ostrożność – z uwagi na społeczną pamięć o pewnych zdarzeniach, która to pamięć podlega zatarciu³⁴. Z drugiej jednak strony autor ten możliwości „odzyskania” cechy nieskazitelności charakteru definitywnie nie przekreśla.

Możliwości takiej nie wyklucza również Andrzej Gomułowicz, formułując ogólniejszy wywód, według którego „można upaść, ale też trzeba znaleźć w sobie dostateczną siłę, by z upadku podnieść się i ponownie odnaleźć swoje miejsce w świecie wartości. *Hominis est errare, insipientis in errore perseverare* (cechą człowieka jest błędzić, a głupiego w błędzie trwać). Przy wychodzeniu „z błędu”, którego skala i zakres są zróżnicowane i stopniowalne, trzeba temu, kto tak czyni, okazać zrozumienie. Zrozumienie nie przeczy sprawiedliwości”³⁵.

Na ewentualność „odnowienia się nieskazitelności charakteru” wskazuje także (w kontekście zawodu notariusza) Grzegorz Ławnikowicz, zaznaczając przy tym, że nie można w tym zakresie przyjmować jakiegokolwiek automatyzmu, a jedynie opowiedzieć się za koniecznością „powtórnej oceny charakteru kandydata”, która powinna obejmować „/.../ zarówno zachowanie stanowiące podstawę orzeczonej kary [chodziło o notariusza, wobec którego orzeczono karę dyscyplinarną pozbawienia prawa prowadzenia kancelarii – M.B.], jak i późniejszą postawę ukaranego. /.../ Postawa ukaranego już po uprawomocnieniu się orzeczenia sądu dyscyplinarnego będzie zawsze korygowała wyobrażenie o statusie moralnym kandydata; nigdy nie zniesie, ale skutecznie może ograniczyć ujemną ocenę charakteru”³⁶.

34 Laskowski, *Ustawowe pojęcie*, 64.

35 Andrzej Gomułowicz, „Glosa do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 6 grudnia 2007 r., II GSK 231/07” *Orzecznictwo Sądów Polskich*, z. 12 (2009), 927.

36 Ławnikowicz, [w:] Ławnikowicz, Pilipiec, *Nieskazitelność charakteru*, 244.

6. Problem dopuszczalności odbudowy rękojmi w orzecznictwie

Z większą niż doktryna częstotliwością, na temat trwałości w czasie oceny co do niespełniania przez kandydata przesłanki rękojmowej wypowiadały się natomiast sądy administracyjne. Wydaje się, że można mówić o kształtowaniu się – w ostatnim okresie – linii orzeczniczej, w ramach której kwestionowany jest dożywotni charakter utraty rękojmi, natomiast dopuszczana jest możliwość odbudowy rękojmi (mimo jej wcześniejszej utraty).

Należy w szczególności wskazać na następujące wyroki sądów administracyjnych będące przejawem tej linii orzeczniczej.

W wyroku z dnia 6 grudnia 2007 r., II GSK 231/07 Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, że „odmowa wpisu na listę radców prawnych nie wyklucza ponowienia wniosku o wpis w przyszłości. Nie jest wykluczone, że w innej perspektywie czasowej, z uwzględnieniem działalności i zachowania skarżącego już po zakończeniu wykonywania funkcji sędziowskich, odmienne zostanie oceniony charakter kandydata, jak również dawanie przez niego rękojmi prawidłowego wykonywania zawodu radcy prawnego”³⁷. Podobnie w wyroku z dnia 14 kwietnia 2016 r., II GSK 2647/14, Naczelny Sąd Administracyjny wyraził pogląd, zgodnie z którym „w przypadku, gdy chodzi o powołanie na stanowisko notariusza osoby, która wcześniej wykonywała ten zawód, a następnie na skutek wyroku orzekającego o zastosowaniu środka karnego w postaci zakazu wykonywania zawodu notariusza została odwołana ze stanowiska notariusza, ocena czy osoba ta daje rękojmię prawidłowego wykonywania zawodu notariusza wymaga uwzględnienia także tych okoliczności, które miały miejsce po odwołaniu ze stanowiska notariusza. W ten sposób można bowiem ocenić, czy zachowanie kandydata w życiu zawodowym i osobistym, pozwalają prognozować, że mimo nagannego zdarzenia z przeszłości, będzie on prawidłowo wykonywał zawód notariusza”³⁸.

Z kolei w wyroku z dnia 17 listopada 2017 r., II GSK 447/16, Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, że „pogląd Ministra Sprawiedliwości, zgodnie z którym nawet wieloletnia, nienaganna postawa wnioskującego o ponowny wpis, nie jest w stanie przy ocenie przesłanki nieskazitelnego charakteru «zniwelować» skutków wcześniejszych zachowań noszących znamiona czynu przestępczego, który to pogląd czyni zbędnym obowiązek wnikliwego i szerokiego badania przez organ przesłanki określonej art. 24 ust. 1 pkt 5 u.r.p. i prowadzi w istocie do jego odrzucenia, narusza nie tylko ten przepis, ale przez dożywotnie pozbawienie prawa wykonywania wyuczonego zawodu, narusza art. 65 ust. 1 Konstytucji RP”. NSA stwierdził dalej, że „pominięcie w ocenie tej przesłanki [rękojmowej] wieloletniego okresu, jaki nastąpił po czasie zachowań zabronionych, pozbawiło skarżącego prawa

37 „Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego i Wojewódzkich Sądów Administracyjnych” 2009 Nr 1, poz. 10.

38 LEX nr 2139464.

zobiektywizowanej oceny jego aktualnej postawy, która mimo nagannego zachowania z przeszłości, mogła przecież ulec radykalnej nawet zmianie³⁹.

W wyroku z dnia 7 października 2019 r., VI SA/Wa 627/19, Wojewódzki Sąd Administracyjny w Warszawie, odwołując się do treści wyżej powołanego wyroku NSA w sprawie II GSK 447/16, stwierdził, że „nie kwestionuje stanowiska Ministra Sprawiedliwości, opartego na orzecznictwie sądów administracyjnych, że nawet jednorazowe zachowanie może podważać wiarygodność oraz nieskazitelną charakter kandydata, wymaga to jednak oceny rodzaju zachowania oraz, w sytuacji gdy od tego zachowania upłynął długi okres, zbadania czy możliwa była w tym okresie odbudowa nieskazitelnego charakteru i rękojmi”. Następnie Sąd podkreślił obowiązek organu „zbadań czy możliwa była w tym okresie odbudowa nieskazitelnego charakteru i rękojmi prawidłowego wykonywania obowiązków aplikanta radcowskiego. /.../ Takie postępowanie Ministra, pozbawiło Skarżącego prawa zobiektywizowanej oceny jego aktualnej postawy, która mimo nagannego zachowania z przeszłości, mogła przecież ulec radykalnej nawet zmianie (tak: powołany wyżej wyrok NSA z 17 listopada 2017 r. sygn. akt II GSK 447/16)⁴⁰.

Podobne stanowisko co do możliwości odbudowy wiarygodności, rękojmi oraz przymiotu nieskazitelnego charakteru (mimo wcześniejszej utraty rękojmi) wyraziły także wojewódzkie sądy administracyjne w wyrokach: z dnia 17 grudnia 2018 r., VI SA/Wa 1744/18⁴¹; z dnia 20 grudnia 2018 r. w sprawie VI SA/Wa 1683/18⁴²; z dnia 17 stycznia 2020 r. w sprawie VI SA/Wa 1966/19⁴³ oraz z dnia 28 stycznia 2020 r., VI SA/Wa 2189/19⁴⁴.

Ważkich argumentów na rzecz tezy o możliwości odbudowy rękojmi dostarcza również treść wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 października 2010 r., K 1/09⁴⁵. Należy przypomnieć, że w omawianym wyroku TK uznał za niezgodne z art. 65 ust. 1 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.⁴⁶, dalej: Konstytucja RP, regulacje prawne zawarte w szeregu ustaw „korporacyjnych” (chodziło o: ustawę o radcach prawnych, ustawę – Prawo o adwokaturze, ustawę o rzecznikach patentowych, ustawę o samorządzie pielęgniarek i położnych, ustawę o zawodzie lekarza weterynarii i izbach lekarsko-weterynaryjnych), formułujące

39 LEX nr 2430732.

40 LEX nr 3022632.

41 LEX nr 3012612.

42 LEX nr 2974533.

43 LEX nr 2798735.

44 LEX nr 3019834.

45 „Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy” 2010 zesz. 8A, poz. 76.

46 Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zmian.

zakaz ponownego ubiegania się o prawo wykonywania zawodu po orzeczeniu kary dyscyplinarnej, której treścią było usunięcie z zawodu. Trybunał zakwestionował przedmiotowy zakaz jako nieproporcjonalny („/.../ możliwe jest zastąpienie zakazu składania wniosków o ponowny wpis na listę korporacyjną innymi rozwiązaniami /.../”), cechujący się nadmiernym „rygoryzmem i automatyzmem” (kwestionowane przepisy powodują, że „/.../ osoby wydalone z samorządów zawodowych nigdy – nawet po upływie wielu lat i całkowitym odstąpieniu od tych czynów, które spowodowały ich ukaranie, oraz naprawieniu ich skutków – nie mają szansy na rehabilitację i powrót do zawodu”), budzący wątpliwości z punktu widzenia godności osób objętych tym zakazem (z perspektywy art. 30 Konstytucji RP) oraz „nieekonomiczny i nieracjonalny” („kształcenie osób wykonujących zawody zaufania publicznego przynajmniej częściowo finansowane jest ze środków publicznych (np. w wypadku zawodów medycznych). Na skutek zakwestionowanego rozwiązania zainwestowane w ten sposób kwoty zostaną bezpowrotnie zmarnowane, mimo że w niektórych wypadkach przywrócenie do zawodu mogłoby leżeć w interesie społecznym”). Trybunał Konstytucyjny stwierdził również, że „odmowa przywrócenia prawa wykonywania zawodu powinna /.../ wynikać z niespełnienia przez osoby zainteresowane warunków merytorycznych (na przykład co do wykształcenia czy cech osobistych), a nie sztucznych przeszkód formalnych (absolutnej niedopuszczalności składania wniosku o ponowne przyjęcie do samorządu zawodowego)”. Czesław Kłak, odnosząc się do omawianego wyroku Trybunału Konstytucyjnego, wskazał również na niehumanitarność kary skutkującej „definitywnym pozbawieniem możliwości wykonywania zawodu”. Autor ten krytycznie ocenił także „ostateczność, bezwzględność, a przez to nieodwracalność” tego rodzaju kary⁴⁷.

7. Prawo do odbudowy rękojmi jako emanacja konstytucyjnej zasady nienaruszalności i poszanowania godności człowieka

Wydaje się, że – przy uwzględnieniu przedstawionych wyżej poglądów doktrynalnych oraz stanowiska judykatury – istnieją podstawy do sformułowania poglądu o prawie człowieka do odbudowy (utraconej) rękojmi. Prawo to należy wywieść z przepisu art. 30 Konstytucji RP ustanawiającego zasadę nienaruszalności i poszanowania godności człowieka⁴⁸.

47 Czesław Paweł Kłak, „Eliminacyjne kary dyscyplinarne w ustawach korporacyjnych (notariusze, radcowie prawni, adwokaci) a zasada humanizmu (humanitaryzmu)”, [w:] *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacja*, red. Wojciecha Cieślaka, Sławomira Steinborna, LEX 2013.

48 Nie budzi wątpliwości pogląd, że przepis art. 30 Konstytucji RP samodzielnie wyraża normę prawną (bliżej na ten temat Leszek Bosek, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Tom I. Komentarz do art. 1–86*,

Godność człowieka, stanowiąca – według *communis opinio* – fundament aksjologiczny naszej Konstytucji i naszego porządku prawnego, jest określana przez Konstytucję RP jako „przyrodzona i niezbywalna” oraz „nie-naruszalna”. Trafnie wskazuje Piotr Tuleja, że godności człowiekowi nie można odmówić „/.../ ze względu na jakiegokolwiek jego cechy lub ich brak oraz ze względu na jego zachowanie”⁴⁹.

Precyzyjne zrekonstruowanie treści zasady wyrażonej w przepisie art. 30 Konstytucji RP nie jest możliwe⁵⁰, jednakże konstytucjonalizacja (normatywizacja/pozytywizacja) godności człowieka implikuje konieczność poszukiwania „prawnego określenia” tej godności oraz poszukiwania takich jej uniwersalnych elementów, które mogłyby zostać włączone do prawnego, a więc „wiążącego pojęcia godności”⁵¹.

W wyroku z dnia 30 września 2008 r., K 44/07⁵² Trybunał Konstytucyjny, w kontekście art. 30 Konstytucji RP, stwierdził (punkt 8.2 uzasadnienia), że „człowiek powinien być traktowany jako wolny, autonomiczny podmiot, zdolny do rozwijania swojej osobowości i kształtowania swojego postępowania”. Za istotny element tak pojmowanej godności człowieka musi być także uznane dążenie człowieka do poprawy, do „odkupienia win”, tak silnie obecne nie tylko w chrześcijańskiej, ale i ogólnoludzkiej aksjologii. Autentyczna przemiana i przeobrażenie człowieka w kierunku dobra, nie mogą być traktowane jako fakty społecznie indyferentne, pozostające bez wpływu na role i funkcje, jakie człowiek może pełnić w społeczeństwie. Korzyści społeczne przyjęcia przez władze publiczne takiej postawy są oczywiste: motywują jednostki, które w przeszłości dopuściły się ocenionych negatywnie zachowań, do odbudowywania swojej wiarygodności i zdobywania społecznego szacunku. Z kolei przyjęcie w stosunku do tych osób postawy przeciwnej (a mianowicie, że negatywne fakty z przeszłości człowieka, niezależnie od jego późniejszego dążenia do poprawy, przekreślają przyszłość na zawsze), wpływałoby na te osoby demotywiąco.

---

red. Marek Safjan, Leszek Bosek (Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2016), teza III.1 do art. 30.

49 Piotr Tuleja, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. Piotr Tuleja (Wolters Kluwer Polska 2019), teza 2 do art. 30.

50 Tuleja [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej*, teza 2 do art. 30; Leszek Garlicki, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. Leszek Garlicki, Marek Zubik, t. II (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe 2016), teza 9 do art. 30.

51 Garlicki [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej*, teza 9 do art. 30.

52 „Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy” 2008 zesz. 8A, poz. 126.

Należy zatem uznać, że prawo człowieka do poprawy, do odbudowy rękojmi (wcześniej utraconej), jest jednym z elementów składających się na konstytucyjną zasadę ochrony godności człowieka (art. 30 Konstytucji RP).

8. Kryteria odbudowy rękojmi

Oczywiście przyjęcie poglądu o istnieniu prawa do odbudowy rękojmi nie oznacza, że prawo to ma charakter bezwarunkowy. Tak jak na ocenach jest oparte ustalenie organu samorządu zawodowego lub organu administracji publicznej o braku (utracie) rękojmi niezbędnej do wykonywania zawodu lub sprawowania funkcji, tak samo na ocenie musi być oparte ustalenie od odbudowie rękojmi. W tym miejscu wyłania się pytanie o to, jakie kryteria powinny być brane pod uwagę przy dokonywaniu tej oceny (co do odbudowy rękojmi).

Wydaje się, że możliwe jest wskazanie trzech tego rodzaju kryteriów.

Za pierwsze kryterium należy uznać czas, który upłynął zarówno od zdarzeń, które stanowiły podstawę zakwestionowania rękojmi, jak i od ostatnich ocen (rozstrzygnięć) właściwych organów zawierających stwierdzenie o braku (utracie) rękojmi. W miarę upływu lat naganne zachowanie człowieka traci bowiem na znaczeniu jako negatywny fakt społeczny lub wręcz jako negatywny fakt społeczny przestaje istnieć. Trudno w tym przypadku wyznaczać jakiegokolwiek bezwzględne ramy czasowe. Pewną wskazówkę (ale jedynie wskazówkę) w tym zakresie mogą np. stanowić przepisy art. 82 ust. 2 oraz 83 ust. 3 wyżej powołanej ustawy – Prawo o adwokaturze oraz art. 65 ust. 2c i 2d wyżej powołanej ustawy o radcach prawnych, które przewidują możliwość ubiegania się o ponowne przyjęcie do korporacji zawodowych nie wcześniej niż po upływie 10 lat (a w przypadku aplikantów – 5 lat) od dnia uprawomocnienia się rozstrzygnięcia o karze dyscyplinarnej, której treścią było usunięcie danej osoby z korporacji.

Spełnienie pierwszego kryterium nie może jednak stanowić wystarczającej podstawy do uznania, że rękojmia została odbudowana. Rękojmi nie można odbudować „przez zaniechanie”, na skutek samego tylko upływu czasu; odbudowa rękojmi musi zostać potwierdzona „czynem” kandydata (drugie kryterium). Kandydat musi się aktywnie zrehabilitować. Musi swoim zachowaniem w okresie po utracie rękojmi, czynną postawą moralno-etyczną oraz uzewnętrznianymi cechami osobowościowymi udowodnić, że z negatywnych zaszłości wyciągnął należyte wnioski oraz że odbudował swoją wiarygodność, w wyniku czego zasługuje na ponowne obdarzenie go zaufaniem.

Trzecim kryterium uwzględnianym przy ocenie odbudowy rękojmi powinien być (niezależnie od upływu czasu i niezależnie od późniejszej, pozytywnej postawy kandydata) rodzaj i charakter czynu, który doprowadził do utraty rękojmi. Zdarzenia drastyczne, o dużym ciężarze gatunkowym i znacznej szkodliwości, np. popełnione zbrodnie, kładą się bowiem na zawsze

cieniem na sylwetce człowieka. Odbudowę rękojmi w tego rodzaju szczególnych warunkach trudno uznać za możliwą do przeprowadzenia.

9. Wniosek końcowy

Konkludując należy stwierdzić, że – poza wyjątkowymi sytuacjami – negatywne zachowania z przeszłości nie mogą bezterminowo, ujemnie ważyć na życiu człowieka i dożywotnio pozbawiać go możliwości wykonywania zawodu lub sprawowania funkcji. Człowiek ma prawo do poprawy oraz do odzyskania dobrego imienia, społecznego zaufania i szacunku, czyli prawo do odbudowy rękojmi. Wynika to z jego niezbywalnej i przyrodzonej godności.

Bibliografia

- Bator Andrzej, Włodzimierz Gromski, Artur Kozak, Stanisław Kaźmierczyk, Zbigniew Pulka, *Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2006.
- Bodio Joanna, „Nieskazitelnosc charakteru» jako kwalifikacja zawodowa sędziego (wpływająca na jego wizerunek)» *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury*, z. 4 (2013).
- Gomułowicz Andrzej, „Glosa do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 6 grudnia 2007 r., II GSK 231/07» *Orzecznictwo Sądów Polskich*, z. 12 (2009).
- Kaczmarek Przemysław, „O rękojmi prawidłowego wykonywania zawodu adwokata oraz radcy prawnego» *Przegląd Prawa Publicznego*, nr 1 (2015).
- Kłak Czesław Paweł, „Eliminacyjne kary dyscyplinarne w ustawach korporacyjnych (notariusze, radcowie prawni, adwokaci) a zasada humanizmu (humanitaryzmu)», [w:] *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacje*, red. Wojciech Cieślak, Sławomir Steinborn. LEX 2013.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. Piotr Tuleja. Wolters Kluwer Polska 2019, LEX.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. Leszek Garlicki, Marek Zubik, T. II. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe 2016, LEX.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Tom I. Komentarz do art. 1–86*, red. Marek Safjan, Leszek Bosek. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2016.
- Korcył Mariusz, „Upřednie skazanie za przestępstwo a możliwość wpisu na listę radców prawnych z uwagi na nieskazitelnosc charakteru – glosa do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z 17.11.2017 r., II GSK 447/16» *Glosa*, nr 2 (2019).
- Laskowski Michał, „Ustawowe pojęcie »nieskazitelnosci charakteru«» *Prokuratura i Prawo*, nr 6 (2008).

- Lewandowski Sławomir, Andrzej Malinowski, Jacek Petzel, *Logika dla prawników. Słownik encyklopedyczny*, red. Andrzej Malinowski. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2004.
- Ławnikowicz Grzegorz, Sławomir Pilipiec, „Nieskazitelność charakteru i nieposzlakowana opinia w prawie prawniczych samorządów zawodowych” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Sectio G, Vol. LXIII.2 (2016).
- Stefanicki Robert, „Desygnaty rękojmi należytego sprawowania funkcji zarządczych w instytucjach finansowych w świetle orzecznictwa Sądowo-administracyjnego” *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego*, z. 6 (2018).
- Studziński Wojciech, „Rękojmia należytego wykonywania zawodu adwokata w świetle orzecznictwa sądów administracyjnych i zmian ustawodawczych” *Palestra*, nr 5-6 (2010).
- Szydło Marek, „Nabywanie uprawnień do wykonywania wolnych zawodów” *Państwo i Prawo*, z. 7 (2002).
- Szydło Marek, „Kompetencje publicznoprawne samorządów zawodowych” *Samorząd Terytorialny*, nr 3 (2002).
- Trela Anna, „Rękojmia prawidłowego wykonywania działalności koncesjonowanej – zarys problematyki” *Studia Prawa Publicznego*, nr 4 (2013).
- Ustawa o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej. Komentarz*, red. Magdalena Szczepańska, Paweł Wajda. Wolters Kluwer 2017, LEX.
- Wagner Barbara, „Nieskazitelność charakteru sędziego” *Przegląd Sądowy*, nr 11-12 (2019).
- Wronkowska Sławomira, Zygmunt Ziemiński, *Zarys teorii prawa*. Poznań: Przedsiębiorstwo Wydawnicze Ars boni et aequi, 2001.